

Рецензія на книгу *Поняття трансцендентності у Філона Олександрійського*

Поняття трансцендентності у Філона Олександрійського. Богдан Завідняк. Львів: Місіонер, 2022, 280 с.; ISBN: 978-966-658-498-7; 280 грн.

Микола ЗИМОМРЯ

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, Дрогобич, Україна

ORCID: 0000-0002-7372-4929

Марія ЯКУБОВСЬКА

Українська академія друкарства, Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-7774-955X

Дослідження поняття трансцендентності Філона Олександрійського у книзі Богдана Завідняка має багатогранний характер, оскільки у вітчизняній філософії вперше здійснено філософсько-богословську концептуалізацію трансцендентної реальності у семантичному просторі видатного філософа, богослова, яскравого представника іудейської філософії.

Творчість Філона Олександрійського, старшого сучасника Ісуса Христа, полягає у налагодженні взаємодії розуміння дохристиянської трансцендентності з давньогрецькою філософською думкою. Обґрунтовуючи вибір дослідження поглядів Філона Олександрійського, Богдан Завідняк наголошував: «Філон Олександрійський був зрозумілий мені на етапі навчання у Папському університеті в Римі не як філософ у прямому грецькому розумінні слова «філософія», а як слухач Бога у Біблійному сприйнятті» (8).

Богданом Завідняком введено в науковий обіг мало вивчені наукові джерела як зарубіжної, так і вітчизняної історіографії. Досліджена богословська система Філона Олександрійського. Викладено оригінальне креаціоністське вчення Філона про Божу благодать, з'ясовано суть методу алегорези та символу як засобу концептуалізації трансцендентного виміру Бога. Праця про Філона Олек-

сандрійського, покликана пролити світло на важливий період в історії людства, народження олександрійської школи мислення.

Трансцендентність у дослідженні Богдана Завідняка розглядається як онтологічна категорія у комплексі з ключовими темами християнської філософії: час і вічність, особа та історія, Бог і творіння тощо. Філон Олександрійський підіймався до духовних висот в осмисленні Бога, створення ним світу. Він посилював теоцентризм Старого Завіту, де присутній єдиний Творець і Господь. У грецькому перекладі Яхве став Богом (*ho theos*); звертаючись до ідей Платона, Філон вважає, що відтворює Книгу Буття, в якій стверджується, що Яхве створив людину за своїм образом і подобою.

У концептуальному прочитанні Богдана Завідняка Філон стає тлумачем Мойсея як автора П'ятикнижжя. Ідеї – як сили, які виходять від Логосу, – ототожнюються з ангелами Старого Завіту. Філон висловлює важливу теолого-філософську думку, згідно з якою уподібнення Богові «укладено» не в тілі людини, а в її думці. Найбільша сила людського розуму проявляється в мові, що й уподібнює її з Божественним Логосом.

Богдан Завідняк, богослов, філософ поезії та поет філософії, автор численних книг-досліджень, які прокладають нові шляхи для інтеграції та розвитку сучасних гуманітарних наук, подає дослідження про Філона Олександрійського як теологічну притчу – у формі трактату.

Праця Богдана Завідняка «Поняття трансцендентності у Філона Олександрійського» викликає у читача сильні духовні емоції та прокладає нові шляхи пізнання сучасної людини, розгубленої у вирі воєнних та інших потрясінь, до вершин трансцендентності. У книзі-дослідженні показано роль Філона у розробленні ключових ідей природної теології, а саме докази існування Бога чи атрибути Божества, з'ясовано його вплив на патристичну та схоластичну думку.

Сплав теології та філософії у праці Богдана Завідняка подано як нову філософію мислення, сформовану на трансцендентній основі. Автор доречно використовує онтологічні силогізми, математичні та логістичні трилери, творить філософію сходження людини до духовності на основі філософії пізнання мислєформи людини, Логосу як системи Божого Одкровення, поетично-інтуїтивного пізнання Божого Одкровення та його впливу на свідомість людини.

У праці Богдана Завідняка «Поняття трансцендентності у Філона Олександрійського» обґрунтовано ставлення Філона до піфагореїзму, платонізму, стоїцизму, аристотелізму; співвідношення між філософією та Об'явленням з визнанням пріоритету Об'явлення.

Розглянуто філософські основи вчення Платона, для якого філософський момент розумової діяльності полягав у натхненні.

Філон Олександрійський вивчав Септуагінту, писав по-грецьки і в багатьох трактатах тлумачив сюжети Старого Завіту: «Про народження Авеля»,

«Про нащадків гордовитого Каїна», «Про змішання мов» та ін., був добре обізнаний і з діалогами Платона, і з працями, в яких подавалося вчення стоїцизму та піфагореїзму. Філон також писав філософські трактати: «Про створення світу згідно з Мойсеєм (Про влаштування світу)», «Про нагороду та покарання» тощо. Філософ не намагався розірвати зв'язки зі старозавітною традицією, а переосмислював її в елліністичному дусі. За вченням Філона, в основі мудрості лежить віра, а мудрість – це практичне знання, яке є «підійманням» праведної людини до Бога. Власне, саме тому Бог кличе Мойсея, веде з ним розмову, відкривається – і веде його.

На основі дослідження текстів Філона Олександрійського Богдан Завідняк переконливо доводить, що вчений неодноразово наголошував на ініціативі Бога бути першим проповідником і вчителем людини. Філон переконаний в істинності Святого Письма, про що свідчать його дослідження Біблійних текстів, які є носіями Божого Одкровення, що проявляється в кожному слові Писання. Зокрема у творі «Про переселення Авраама» Філон описує трояку форму «переселення»: від тіла, від чуттєвого світу і від мови.

Богдан Завідняк на конкретних прикладах стверджує, що у вченні Філона раціональна філософія є «служинцею», помічницею природної теології. Так, нею стає Агар – перед Сарою. Отже, на основі дослідження Святого Письма автор аналізує джерела мислення Філона про трансцендентний вимір Бога та Божественний вплив на творення духовного світу людини.

Філон розробляв учення, стрижнем якого є ідея про Логос (Слово). На думку мислителя, Логос – це сила Божа, яка звернена до світу, а пізнання Бога може здійснюватися поступово, шляхом постійного вибору.

Дослідження Богдана Завідняка передбачає не лише пошук зовні; передусім йдеться про рух душі людини до Бога, що дозволяє відкрити мудрість і є практичним моментом знання.

На наш погляд, дослідження Богдана Завідняка наближає людство до розгадки світових проблем, задекларованих у знакових творах літератури. Так, Гамлет шукає себе, коли жадає відплати; герой роману Германа Гессе «Степовий вовк» болісно намагається віднайти сенс життя і подолати екзистенційну кризу. У цій площині отримує осмислення космогонія буття Лесі Українки, яка прагнула, аби мрія (трансцендентність) не зрадила вселюдської надії.

Об'ємна праця-дослідження Богдана Завідняка складається із шести розділів: «Алегоризм Філона Олександрійського». «Символізм Філона Олександрійського», «Оцінка філонівської тематики трансценденталій», «Божественна трансцендентність», «Контемплативний характер трансцендентного виміру» та окремий розділ, де розглядаються наукові праці авторів, які вивчали тему трансцендентної реальності. Okремо подано дослідження поглядів Філона Олександрійського і слов'янської філософсько-богословської традиції: Максим Грек та

Філон, Григорій Сковорода та Філон, Віктор Іваницький, Митрофан Муратов, Сергій Трубецкой та Марек Османський.

У першому розділі – «Алегоризм Філона Олександрійського» – Богдан Завідняк розглядає особливості методу алегоричної інтерпретації персонажів, предметів, імен, які містяться у Біблії. Наголошується, що в текстах Філона переважають чотири рівні алегоричної екземи: космологічний (образ сонця як символу людського розуму), метафізичний (показується, як ідеї трансцендентного світу є посередником між людиною та космосом), антропологічний (подається концепція й образ аскета на тлі вчення про чесноти), морально-теологічний (типи людей, просвітлені та вибрані). Богдан Завідняк наголошує, що духовні процеси, які лежать в основі розвитку людини, а відтак і людства, є живою матерією, оскільки дух людського буття є животворящим.

Літературний текст, якому притаманне смислово-емоційне начало на рівні глибинних сенсів і смислів, творить теологічну лінію осмислення взаємин людини та світу. Філон перший з'єднав творчу роль Бога зі Словом. Так теологія, яка в Арістотеля була синонімом метафізики, у трактуванні Філона Олександрійського стає богослов'ям.

Актуальність дослідження Богдана Завідняка підтверджує вислів Є. Сверстюка, який наголошував: «Найстрашнішим наслідком рішучої етноцидної культури є втрата вартостей: колишні вартості розвінчано й знижено до нуля, сьогоднішні замінені піднесено до розмірів мильної бульбашки, і люди вже байдуже насміхаються над першими і другими, а байдужість – поганий вогонь душі. Він не освітлює й не допомагає розрізнити обличчя. Поле темряви шириться й захоплює ниву життя»¹.

Глобалізація впливає на соціокультурні, психологічні та моральні засади буття людей. Світ в епоху постмодерну втрачає предметне середовище – воно витискається інформаційною, віртуальною субстанцією. Зникає відчуття причетності до певного оточення та визначення цінностей, натомість людина переживає постійне тривожне відчуття руйнації, розриву зв'язку в часі. Виникає своєрідний «світ без опори», в якому не завжди просто визначити пріоритети й однозначні світоглядні орієнтири. Як зазначає Е. Гіденс, «помилково вважати, що глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. Глобалізація – це не тільки про те, що “ген там”, про щось дистанційоване й надто віддалене від індивіда. Вона також стосується феномена “ось тут”, що впливає на інтимні й персональні сторони нашого життя»².

¹ Євген Сверстюк, *Правда полинова* (К.: Києво-Могилянська академія, 2008), 45.

² Ентоні Гіденс, *Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя* (К.: Альтерпрес, 2004), 121.

У другому розділі праці Завідняка – «Символізм Філона Олександрійського» – йдеться про співвідношення числових концептів з часовими та просторовими у контексті міфологічної інтерпретації згідно з Е. Кассіером і М. Еліаде, застосовуються часово-просторові хронотопи для інтерпретації текстів Філона. Вказується на античне розуміння філософії символу і тривимірність числа: внутрішній вимір, зовнішній вимір і зовнішній горизонтальний вимір, який символізує широту значення речі стосовно Цілого. Число виявляється моделлю, містить характеристики трансцендентного та досконалого. Автор дослідження застосовує метод етимологічного аналізу до символіки Біблійних імен (Агар, Сара, Ісак, Рахиль). Визначається місце Філона Олександрійського в історії мислення як посередника між грецькою та юдейською культурами.

Кожен із цих смислових концептів має глибоке та емоційне навантаження, що створює високу художньо-емоційну напругу і створює психологічну основу для відкритого трансцендентного діалогу в системі духовних координат: письменник – інтерпретатор – текст – відкрита система навколишнього буття. Таким чином, ми спостерігаємо, як творці текстів прокладають філософсько-естетичний місток між свободою особистості, свободою творчості та свободою народу.

Слово існує у Тексті. Текст є коштовною посудиною, в якій зберігається живильна сила слова. Слово без Тексту не має повнокровного вияву. Творчість письменників сучасності віддзеркалює складний процес формування народної довіри, з чого постають високохудожні образи та композиції. Проникливий критичний розум письменників, різнопланові фахові знання з теорії та практики світового мистецтва прокладають шляхи до розуміння Божественної присутності у творенні духовних світів людства, котрі виявляють у художніх творах. Письменники створюють особливий міт трансцендентного прийняття дійсності.

Дослідження Логосу як однієї з категорій Божественної сфери у творчості Філона Олександрійського послуговується у тлумаченні П'ятикнижжя методами алегорії та символізму. Філон зауважує, що «Бог показує свою Премудрість у дії сотворення світу» (15).

Основними для Філона є два типи алегоричного тлумачення: фізичний та етичний, оскільки вони, як зауважив Едмонд Штайн, відповідають «класичному способу розрізнення грецької екзегези». На цьому рівні аналізується все те, що належить до світу ідей. У цей логічний ряд можемо віднести й метафізичну концепцію Бога, Божественну сферу та її безпосередню функцію, включно з Ідеєю, Логосом, Пневмою і Мудрістю. Ідеї відіграють головну роль як посередники між людиною та космосом.

Премудрість є учителькою Божого вчення і вивищується над творінням Творця: «Могутньо простягається вона від краю і до краю і керує усім доладно. Злюбив я її і розшукував від молодости своєї, і намагався її взяти собі за дружину; та й закохався я в її вроду. Взаєминами з Богом вона прославляє рід шляхетний, і

Всеволодар її полюбив; бо вона втаємничена в Боже знання і діла його визначає» (17). Філон Олександрійський пов'язує Логос Божий із філософією – «царською дорогою», що веде до Бога.

У третьому розділі – «Оцінка філонівської тематики трансценденталій» – досліджується концептуальне окреслення Філоном сфери трансценденталій: Єдиного, Блага, Краси та Істини. Розглядається взаємодія між ейдонічним світом і трансцендентним Богом.

Структура смислового утворення, сформованого на основі теологічних цінностей текстів, має унікальну здатність творити особистісну цінність як самоцінність. Інтелектуально-емоційна складова трансцендентного Тексту має незаперечний вплив на формування особистості, яка полягає у поєднанні визначальних рис людської індивідуальності: глибокого розуму, здатного проникати в суть речей, та глибинної моральності. Самозаглиблення особистості, вивчення особливостей творення світової субстанції у художньому тексті творять Логос як художній образ. Унікальні думки і почуття, сконцентровані в текстах, візії та трансцендентні переживання, що торкаються загальних таємниць буття, знаходять своє виявлення у символах-архетипах.

Четвертий розділ – «Божественна трансцендентність» – містить розгляд трансцендентизму Філона у зв'язку з концепцією «обоження»; обґрунтовується зв'язок філонівської парадигми про Бога з аристотелевським Нерухомим Теосом. Згідно з характеристикою, Логос – це Доля (Εἰσαρμένη), яка, керуючи Всесвітом, веде людину до Бога. «Ducunt volentem fata, nolentem trahunt» («Згідних Доля веде, а незгідних – тягне»). Бог показується людям у своїх творіннях. «Тінь [скія] Бога – це Його слово, яким Він послуговується, щоби створити Всесвіт» (18).

У Філона моральна структура людини залежить від Логосу, який є Богом, і підлягає дії загального Закону. Друга характеристика стосується Логосу як «втілення» Божих думок та ейдологічної сфери Божества. Третя – допомагає розпізнати в Логосі відображення Бога. Четверта – дає право спостерегти дії Логосу на основі функції Слова. Все суще не існуватиме без опертя на Слово, бо світ тримається на Ньому. П'ята характеристика дозволяє зауважити в Логосі риси Сина трансцендентного Бога. «Ним постало все», – пише євангеліст Іоан про Слово» (18).

Шоста характеристика Логосу стосується Божественної ономанології як науки про Божі Імена. Сьома характеристика дає змогу «запізнатися» зі словесним ототожненням Логосу з Богом. Цілісність творення і цілісність гармонійного сприйняття тексту на рівні співтворчості дозволяє закласти основи концептуального розуміння ієрархії тексту у креативному системному осмисленні світу людською індивідуальністю. Здатність розуміти, трактувати, інтерпретувати текст стає продовженням творчості самого автора і є свідченням духовного рівня людини.

Як наголошує Богдан Завідняк, у «наведених філософсько-етимологічних міркуваннях видно певну відмінність між Логосом Філона і новозавітним Логосом. Дослідники звертають на неї увагу щоразу, коли порівнюють концепцію Логосу стародавніх філософів і Логосу Іоана Богослова. І Філон у цьому не виняток. Щобільше, його інтерпретація є навіть гострішою, адже час, коли Філон описував Логос, був “земним часом” для Логосу з Назарета. Щоправда, тут дослідники не піддаються спокусі й відкидають будь-які спроби наблизити Логос філософів до Логосу євангеліста Іоана... «У творах Філона справді важко розрізнити дію Бога і дію Логосу. Онтологічний і етичний вимір тісно переплетені, ба навіть більше – переплетені етичний вимір із телеологічним» (22).

Богдан Завідняк наголошує, що Філон іде за логіко-просторовим доказом існування зовнішнього світу, оскільки «світ містить у собі аналог інтелекту, яким володіє Бог, і людина здатна своїм розумом охоплювати всю дійсність» (23).

У п'ятому розділі – «Контемпляривний характер трансцендентного виміру» – аналізуються основні засоби для досягнення трансцендентного Бога. Наше тіло, на думку Філона, є витвором Іншого Суцього. Таким чином відбувається перехід від антропологічної концепції до космо-теологічної. Розглянуто духовний щабель сходження до Бога: «перш ніж розкрити таїнства надчуттєвого, слід пізнати себе самого» (24). «Контемпліяція» присвячена тематиці наслідування Бога та отримання Божої благодаті. Розглядається філософська проблема часу і його ставлення до трансцендентного світу Божественного. Людині дано пізнати тільки існування Бога, а не його сутність.

Богдан Завідняк справедливо наголошує, що трансценденція у Філона «лежить» у цілісній семантичній площині, на яку накладається біблійна та філософська тематики.

Історія вчення Філона про трансцендентність дуже динамічна. Новозавітне Слово як Боже ім'я найповніше представлене в Євангелії від Іоана Богослова. Євангеліст застосовує до Бога три назви: Слово, Любов і Світло. Бог Філона Олександрійського є трансцендентним за своєю сутністю, а також іманентним (властивим будь-чому) у своїй силі та слові.

Таким чином, можемо стверджувати, що у праці Богдана Завідняка ґрунтовно аналізуються концепти трансцендентного у семантичному просторі Філона, які виражають діалогізм між людиною та Богом як джерело духовного оновлення сучасного світу.

Також автор на прикладі аналізу поняття трансцендентності у Філона Олександрійського як системи богословських, філософських, естетичних, психолінгвістичних смислів системно аналізує роль тексту у філософсько-екзистенційному відтворенні моделі епохи початку XXI століття.

Сплав теології та філософії у дослідженні Богдана Завідняка подано як нову філософію мислення, сформовану на трансцендентній основі. Науковець осмис-

лює філософію сходження людини до духовності на основі філософії пізнання Логосу як системи Божого Одкровення.

На думку мислителя, Логос – це сила Бога, яка звернена до світу, а пізнання Бога веде до найвищого споглядання Таємниці Суцього – Бога. Богдан Завідняк розглядає особливості методу алегоричної інтерпретації персонажів, предметів, імен, які містяться у Біблії

Невидимі ниточки людського буття нас розгойдують в океані причинно-наслідкового розвитку подій; людина намагається раз по раз намацати точку опори, від якої можна відштовхнутися, аби знайти найголовніше опертя – те, ради чого вона народжується, мріє, страждає, творить, мислить, намагається у хаосі протиріч знайти гармонію як смисл і сенс буття – свого, людського, і Всесвіту.

Всесвіт і людина перебувають у постійній невидимій гармонії, зв'язані вічною пуповиною життя. Горизонти пізнання людини, їхня безконечність і закоріненість у найглибинніші пласти буття. Дослідження Богдана Завідняка аналізує пошук людиною сенсу життя, який найбільшою мірою пов'язаний із системою трансцендентності, що набуватиме у житті людства щораз більшого значення.

Список літератури

- Гіденс Е. *Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя*. Пер. з англ. Н. П. Поліщук. К.: Альтерпрес, 2004. 102 с.
Сверстюк Є. *Правда полинова*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2009. 237 с.

References

- Hidens E. *Nestrymnyi svit: iak hlobalizatsiia peretvoriuie nashe zhyttiia* [Runaway world: How globalization is reshaping our lives]. Per. z anhl. N. P. Polishchuk. K.: Al'terpres, 2004. 102 s. [In Ukrainian].
Sverstiuk I.E. *Pravda polynova* [The Wormwood Truth]. Kyiv: Kyievo-Mohylians'ka akademiia, 2009. 237 s. [In Ukrainian].

Mykola ZYMOMRYA

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7372-4929

E-mail: zimok@ukr.net

Mariia YAKUBOVSKA

Ukrainian Academy of Printing, Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7774-955X

E-mail: mmamariat92@gmail.com

Надійшла до редакції / Received 15.09.2023

Прийнята до публікації / Accepted 12.10.2023